

Birinci Dünya Savaşı'nda Tilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileri ile İlişkileri ve 1914/1915 Zeytun İsyanları

Nejla Günay *

Özet: Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine başlattığı seferberlik emrine başta Zeytun Ermenileri olmak üzere bazı Ermeniler uymadılar. Orduya katılan Ermenilerden bir kısmı askerden kaçarken bir kısmı da Rus ordusuna katılıp Osmanlı ordusuna karşı Rus ordusunun ileri ucu olarak görev yaptılar. Zeytun Ermenileri, Tilaf Devletleri'nin savaş kazanması hâlinde başsız olarak kazanacakları hükümlerinden savaşın başlamasından önce vesvese sırasında isyan çıkardılar. Böylece savaş hâlinde olan Osmanlı ordusunun bir kısmının cephelelerinden uzak tutularak iç işlerle ilgilenmek zorunda bırakıldılar. Bu çalışmada Zeytun Ermenilerinin Tilaf Devletleriyle ilişkileri ve bunun sonucunda çıkardıkları isyanların sebep ve sonuçları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Zeytun, Rusya, İngiltere, Ermeniler.

Giriş

XX. yüzyılın başlarında bazı ülkelerin İngiltere ve Almanya liderliğinde gruplaşmaları daha açık bir hâle almıştı. Dünyaya büyük bir savaşla doğru sürükleyen bu gruplaşmalar, topraklar birçok büyük devletin iktidarı kabartan Osmanlı Devleti için pek hayra alamet değildi. Osmanlı Devleti'nin içinde de karışıklıklar ya anmaktaydı. Nitekim 1908 yılında Mevritiyet'in ilan edilmesinden hemen sonra Adana'da Türkler ve Ermeniler arasında büyük bir kargaşa yaşandı ve birçok insan hayatını kaybetmişti. Hemen ardından İtalyanlar Trablusgarb'ı işgal ederek 1912'de imzalanan Uşi Antlaşması ile buradaki Osmanlılardan aldığı Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika ile bağlantıyı kopardılar. Bu sırada Balkan Devletleri Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak için saldırıya geçtiler. Başsız olarak kazanmak isteyen Anadolu Ermenileri, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki durumunu bulunmaz bir fırsat olarak gördüler ve kendi aralarındaki anlaşmazlıkların bir tarafa bırakıp birlikte hareket etmeye başladılar (Bildirici: 59). Ekim 1912'de, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Sosyal Demokrat Hıncak Partisi, Taksutyun, Filistin Sosyal Demokrat Yahudi Çi Partisi ile Selanik Sosyalist Çi Federasyonu'nun katılımıyla -ma toplantısı sonunda: "Kahrolsun savaş! Yaşasın halkların uluslararası da-

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/ ANKARA
ngunay@gazi.edu.tr

yan mas İŻ içerikli bir ça r yap ld . Ermeniler bu ça r ya uyarak Osmanl ordusu için askerlik yapmaktan kaç nd lar. Mesela Zeytun Ermenileri, tüm Balkan Sava boyunca askere bir tek ki i yollamad lar (Avagyan 2005: 109). Seferberlik emrine uymayan Zeytunlu Ermeniler bir taraftan Avrupa gazetelelerinde propaganda yaparak Mara ve Cebel-i Bereket aras ndaki Ermeni köylerinde ya ayan kad n ve k zlar n Müslümanlar taraf ndan da lara kald r ld - na dair yalan haberler yayarken (HR.SYS.:84/18) bir taraftan da silahlanma faaliyetlerine devam ettiler. 1913 y l nda Sosyal Demokrat H nçak Partisi'nin Zeytun ubesi, parti merkezinden silah talebinde bulundu (Avagyan 2005: 116).

1913 y l n yaz nda Zeytun•da baz küçük olaylar ya and . 1 Temmuz 1913•te Mara •tan Göksun•a giden bir kad n muhafaza etmesi için yan na verilen jandarma süvarisi Ahmet ile Suçat Karakolu•na giden stepan ve Mustafa isimindeki süvari jandarma ve yolcular Kakor (Tekir?) mevkiinde 12 ki ilik Zeytun e k yas n n sald r s na u rad . Sald r da jandarma stepan öldürülürken jandarma Mustafa yaraland . Olay n duyulmas yla Mara Mutasarr fl •ndan Zeytun•a takviye kuvvetler gönderildi. Takibat sonucunda Tokmak Serkis ad ndaki aki yakaland . Ancak e k ya bu durumdan rahats z oldu. 7 ve 8 Temmuz gecesi Zeytun Kaymakam vekili brahim Hakk Efendi'nin evine taciz ate i aç ld . Zeytun•da gerilimin yükselmesiyle bölgeye ek kuvvetler gönderilerek olaylar n büyümesinin önüne geçildi (DH. D.: 158/8).

Osmanl Devleti, Balkan Sava lar nda yenilince Balkanlardaki hâkimiyetinin sona ermesinin yan s ra ekonomik, askerî, siyasî ve sosyal anlamda da güç kaybetti. Birinci Dünya Sava •ndan hemen önce asker bulmakta dahi zorlanan Osmanl Devleti k talar na kat ld ktan sonra firar eden veya seferberlik ilan ndan sonra davete icabet etmeyen Ermeni askerlerini affetti. Daha sonra bu karar n Müslüman askerler için de uygulanaca Meclis-i Vükela•da kabul edildi (MV: 173/2).

Osmanl Ordusunda Seferberlik ilan ve Sava n İlk Günlerindeki Geli meler

Osmanl Devleti'nin 3 A ustos 1914•te seferberlik ilan etmesi ve ard ndan I. Dünya Sava •na ttfak Devletleri'nin yan nda kat lmas , ba ms zl klar n kazanmada Rusya, ngiltere ve Fransa•ya güvenen Ermenilere bekledikleri f rsat bir kez daha verdi. Ermeniler, cephede ve cephe gerisinde ngiliz, Frans z ve Rus ordular na destek sa lamak amac yla çal malar yapt lar. Ermeni propagandac lar, seferberli in ilan m hemen ard ndan yabanc devletlerin konsoloslar ve misyonerlerinin yard m yla ba ka ülkelerdeki komitelerle haberle meyi temin ettiler ve Anadolu Ermenilerini h zla silahland rd lar. Bu durum daha sonra ba ms z Ermeni devletinin ba kanl n da yapan

Ta nak Partisi'nin ileri gelenlerinden Kaçaznuni tarafından u ekilde ifade edilmektedir (Gürün 1985: 196) !

•1914 sonbahar ba lar nda Türkiye sava a henüz girmemi , fakat sava haz r l klar içindeyken, ön Kafkasya'da (Maveray- Kafkas) Ermeni gönüllü gruplar büyük bir evk ve bilhassa amatayla tekkül etmeye başlad . Ta naksutyun Erzurum'daki birkaç hafta öncesi Genel Kurulundaki karar na ra men mezkur gruplar n te kilatlanmas nda ve bilhassa silahlanmalar nda Türkiye'nin aleyhinde olarak fiilen yardımcı oldufBugün, gönüllülerimiz ön planda m olmalıyd diye sorman n manas yoktur. Tarihi olaylar n kendilerine özgü bir mant vard r. 1914 sonbahar nda Ermeni gönüllü gruplar kuruldu ve Türklere kar dövü tüler. Bunun aksi olmazd . Zira yakla k çeyrek as rdan bu yana Ermeni toplumu belli ve kaç n lmaz bir psikoloji ile beslenmişti. Bu haleti ruhiyenin tezahürü gerekliydi ve gereken oldu.

21 Eylül 1914•te Ta nak Komitesi'nin stanbul'daki ubesinde ola anüstü bir hareketlilik olmas Ermenilerin yeni bir yol haritas olu turduklar izlenimi uyard rmaktayd . Nitekim Ta nak Komitesi, am ubesini, yazd mektupla nas l hareket etmeleri gerekti i konusunda bilgilendirdi. Buna göre; •Ruslar s n r geçip Osmanl ordular çekilmeye başlad zaman, var olan araçlardan yararlanarak her yanda genel bir ayaklanma ba lat lmal d r. Osmanl ordusu böylece iki ate aras na al nm olacakt r. Bütün resmî binalar uçurulacak, hükümet içerde i gal edilecek ve Alman ta ma araçlarına saldır lacakt r. Osmanl ordusu ilerledi i takdirde Ermeni askerler silahlar yla k talar ndan ayr lacakt r; çete olu turup Ruslarla birle ecektir. *Ş Talat Pa a'n n An lar* 2003: 63). Osmanl hükümeti de Ermenilerin nas l bir tav r sergileyeceklerini tahmin etti inden Ermeni ileri gelenlerini çararak onlar dü mandan yana olmamalar konusunda uyard . Hatta Ermenilerin dü man devletlerle i birli inin önüne geçmek isteyen Osmanl Hükümeti, Ermenilere Rus ordusuna kar Osmanl ordusu ile birlikte hareket etmeleri ve Rus ordusunun malup edilmesi hâlinde özerk bir Ermenistan devleti kurulmas sözü verdi. Ancak bu Ta naklar için yeterli olmad . Çünkü onlar Rus ordusunun ba ar l olmas durumunda ba ms z bir devlet kurabileceklerine inan yorlard (Keiler 1969: 25...26).

Yabancı ülkelerde yaayan Ermeniler tilaf Devletleri'nin deste iyle silahlandır l p gruplar hâlinde Osmanl s rlar ndan içeri girdiler. Bunun için özellikle Kafkas s n r n kulland lar (Kurat 1985: 233, Uras 1987: 589...603). Ermeni komiteleri ubelerine gönderdikleri birer emirle; Rus birliklerinin ilerlemesi hâlinde Osmanl ordusunun geri çekilmesini zorla t rmak için ne gerekiyorsa yap lmas , ordunun malzeme tedarikinin engellenmesi, Osmanl birliklerinin ilerlemesi durumunda ise Ermeni askerlerin birliklerinden ayrılarak çeteler olu turmalar n ve Rus ordusuna kat lmalar n emretti (Özdemir vd. 2004:

56...57). Resmî Rus ordusundan ayrı olarak silahlandırılan bu Ermeni çeteleri, Rus ordusunun ileri ucu olarak görev yapacaktı .

Kilit bölgelerde isyanlar ç karmak için yapılan bu hazırlıkların diğer amaçları ; Türk ordusunun ilerleyişini engellemek ve cephedeki askerlere erzak ve mühimmat nakline mani olmak, Osmanlı ordusuna katılmaları önüne geçmekti. Böylece düman hiçbir zorlukla karşıla madan Anadolu içlerine ilerlemesini temin etmek hedeflenmekteydi.

Bundan sonra Ermeniler, Türkiye aleyhine dümanca davranışlarda bulunmaktan hatta Türk birliklerine karşı saldırmaktan geri kalmadılar. Savaşın başlamasından hemen sonra Ermeni askerler birçok asker ile subaylarla beraber bir Ermeni mebusu ile beraber Rus sınırını geçerek Ermeni Gönüllü Teğmenleri'ne girdiler. Bu teşkil edilen birlikler, Rus cephesindeki sınırdan geçerek Müslüman halkın oturduğu Türk topraklarına kasıplar kavurdular. Ayrıca Ermeni çeteleri, Osmanlı ordusunun arkasında kalan Türk karakollarına, nakliye araçlarına ve tecrit edilmiş birliklere baskınlar düzenliyorlardı . Bunların sonucunda Türk hükümeti ve ordu kumandanları Ermeni halkının büyük bir isyanı karşılamak için çalışmaya başladı . Niketim önce Zeytin'de ardından Rusların yardımıyla Van'da Ermenilerin isyanı ortaya çıktı ve bu isyan aylarca devam etti (Pomiankowski 2003: 143, Hovannisian 1967: 42, Keiler 1969: 29). Bu çalınmada Zeytin Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce ve savaşın başlamasından sonra karşıladıkları isyanlar ve bu isyanların sebep ve sonuçlarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır .

tilaf Devletleri, 1915 yılında başlamasından itibaren kendilerinden emir bekleyen Ermenileri Birinci Dünya Savaşı boyunca menfaatleri doğrultusunda kullandılar. Bu durumun da etkisiyle 2ubat 1915'te Osmanlı ordusu tarafından Kanal'da başlatılan harekât başlatıldı ve Osmanlı ordusu 3ubat günü yaklaşık 1400 kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı (Erden 2006: 40...41 vd). Osmanlı ordusu sadece Kanal'da değil Kafkas, Irak ve Çanakkale cephelerinde de iddetli savaşlar yapmaktaydı . Ama Çanakkale cephesi devletin geleceğini doğrudan ilgilendirdiğinden hayatî önem taşıyordu. İngilizler ve Fransızların desteklediği Ermeniler, Süvey Kanalında çatışmaların devam ettiğini (Erden 2006: 73) ve Çanakkale Savaşlarının en iddetli günlerinde Zeytin'de isyan başlattı . Esasen Anadolu'nun güneyinde başlatılan bu isyan Osmanlı Devleti için hiç de airtic olmadı . Çünkü İngilizler daha önce Osmanlı ordusunun Suriye ile bağlantısını kesmek için skenderun Limanı'na asker ç karmayı planlamışlar ve burada başarılabilmek için de 1915 yılında Ocak ayında Arap eyhlerini kıkırtarak isyana teşvik etmişlerdir. Ancak bu plan Cemal Paşa'nın olanları fark etmesi ve gerekli tedbirleri almasıyla tutmamış , isyan hazırlığındaki Arap kökenli Osmanlı subaylar başka cephelere kaydırılarak büyük bir felaketin önüne geçilmişti tir

(Erden 2006: 66...67).Fransız ve İngiliz Doğu Akdeniz ordular kumandanları bu isyanlar vasıtasıyla Suriye'yi Anadolu'dan koparmayı amaçlamaktaydı (Cemal Paşa 1996: 374).

Savaş bir an önce bitirmek amacıyla Iskenderun Limanı'na çıkarma yapmak

toplananlardan bir kısmının mahkûm, bir kısmının üpheli, bir kısmının da asker kaçak olduğu anlaşılmıştır (DH. EM. UM. 2. b: 54/20...30). Bu gelişmenin duyulmasıyla Dâhiliye Nezareti konuyu incelemek üzere Zeytun'a müfetti gönderdi. Zeytun'da incelemeler yapan mülkiye müfettişi, Zeytun Marhasas Frankliyan Efendi'nin Zeytun ek yasasını himaye etmenin yanı sıra hükûmet ile halk arasında gerginliğe sebep olacak faaliyetler yaptığını ve hatta Zeytunluların hükûmet uygulamalarını Sis Katogikoslu'na ikâyet etmelerine ön ayak olduğunu tespit ederek Zeytun'dan başka bir yere sürülmesini tavsiye etti (DH. EM. UM.2. b: 68/11, Osmanlı Belgelerinde 2007: 87...88).

Halep Valisi Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği ifade ile olay sonrasında alınan tedbirleri bildirdi. Buna göre Zeytun'da bu gibi insanların çok sayıda olduğunu bildirdi, ancak Zeytun'un geçmiinden kaynaklanan özel durumu ve seferberlik ilan edilmesinden dolayı uygunsuz bir zamanda gerekli planlamalar yapmadan hareket eden ve bu ekinde hem istenen sonucu alamayan hem de hükûmet otoritesinin sarsılmasına sebep olan kaymakamın hatasını farkına vararak istifa etmesi isteğini kabul edilmiştir. Yeni kaymakam tayin olana kadar kaymakamın görevi vekâleten Binbaşı Münir Efendi'ye verilmiş ve olayların soruşturulması için de Mülkiye müfettişlerinin de yer aldığı bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca askere tayin olanlarla hükûmetin icraatını engelleyenlerin tespit edilerek cezalandırılması kabul edilmiştir (DH. EM. UM.2. b:54/20...31).

Osmanlı Devleti, 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilân ederek asker sıkıntısı çeken Osmanlı ordusunun güçlendirilmesi yönünde çeşitli tedbirler aldı. Buna göre daha önce birçok isyan çıkması nedeniyle Zeytun'da görev yapan piyade askerlerinin tamamının kendi alaylarına intibak etmeleri emredilerek Zeytun'un güvenliğini jandarma güçleri tarafından temin edilmesi gerektiğini kolordu kumandanınca bildirilmesi üzerine Halep Valisi Celal Bey jandarmanın Zeytun'da gerekli tedbirleri bir an önce almasını emretti (ATASE, BDH: KI.2287, Dos.32...12, Fh.1...2). Zeytunlu Ermenilerin 1850'lerden itibaren sık sık ayaklandıkları, hatta 1896 yılında çarkardıkları büyük isyanın etkileri hâlâ unutulmamışken böyle bir karar alınmasının olumsuz sonuçlar olabileceği ikâd. Nitekim Zeytun'un tamamen askerden tecrit edilmesinin ortaya çıkacağı kararsızlıklar Dâhiliye Nazarı tarafından Harbiye Nezareti'ne bildirildi (ATASE, BDH: KI.2287, Dos.32...12, Fh.1...3) Ancak Harbiye Nezareti, bu uyarılara; askerlerinin içeride asayiyi temin etmekle görevli olmayıp dışardan gelen saldırılara karşı devleti savunmakla yükümlü olduğu, içeride asayiyin jandarma tarafından temin edileceği, Zeytun'un asayiyinin 6. Kolordu'ya bağlı seyyar jandarma birlikleri tarafından sağlanacağı, ekinde cevap verdi (ATASE, BDH: KI.2287, Dos.32...12, Fh.1...6). Harbiye Nezareti'nin bu kritik karar bölgesinde

Ermenilerin ayaklanması zemin hazırladı. Zira Zeytun'daki askerî birliğin kaldırılmasıyla cesaretleri artan Zeytun Ermenileri açkça hükümet emirlerine karşı koymaya, vergi vermemeye, askere gitmemeye, askerlik yüklerine karşı için giden Müslümanların yollarını keserek onları gasp edip katletmeye başladılar. Hatta daha da ileri giderek memleketlerini koruma bahanesiyle ve askerlik hizmeti karşılığında kumandan ve askerlerini kendilerinin belirleyeceği Zeytun Fedai Alayı adıyla bir silahlî birlik kurmaları için izin verilmesini talep ettiler. Bu istekleri geri çevrilince silahlî gruplar hâlinde dağlara çıkarak isyan başlattılar (Ermeni Komitelerinin 1983: 218, Süslü 1990: 71...72). Dağdaki isyan eden Zeytunlu Ermenilerin 25'e yakın hayat tarzı hâline getirmişti (Kerr 1973: 16, Bryce-Toynbee 2006: 257).

Zeytun, seferberlik ilan edilmesinden sonra asker kaçaklarının kaçıp saklandıkları bir yer hâline geldi. Zeytunlu Ermeniler her geçen gün gücünü artırıyor, bu da onların devlete meydan okumalarında etkili oluyordu. Mara Mutasarrıfı bu gelişmeleri 25 Ağustos 1914'te Halep Valisi aracılığıyla Bağkumandanı bilendirerek Zeytun'daki asker kaçaklarının sayısının her geçen gün arttığını, bunların seyyar jandarma ile yakalanmalarının mümkün olmadığını, o yüzden Zeytun'da çökmüş kuvvetle muhtemel olayların engellen-

A ustos 1914'te Zeytun askerlik ubesinden terhis olup F r n s yoluyla köyle-
rine dönmeye çal an 100 kadar And r n l Müslüman Zeytun Ermenilerinin
sald r s na u rad . Müslümanlar n para ve e yas gasp edildi, büyük k sm
yaraland ve öldürüldü (Ermeni Komitelerinin f 1983: 218).⁷ syan devam
ettirmeye kararl olan Zeytun Ermenilerinden 40 e k ya, 1 Eylül 1914 tari-
hinde Zeytun'a 1 saat uzakl ktaki Kaymakam P nar mevkiinde Mara •a git-
mekte olan Be anl Köyü Müslümanlar ndan 21 yolcuya sald rarak 12 bin
kuru paralar n gasp ettiler. Bu olay çevredeki tüm Müslüman köylerinde
endi eyle kar land . Hatta k lada görevli bulunan çevre köy halk ndan 30
kadar asker firar ederek evlerine döndüler. Müslümanlar n da bu sald r lara
kar l k vermesiyle olaylar n büyümesinden korkan hükûmet, hem buna eng-
gel olmak hem de Zeytunlular n yapabilecekleri ba ka sald r lar n önüne
geçebilmek için Mara •ta bulunan 200 ki ilik birlikle sonuç al namayaca n-
dan 1160 mevcutlu depo taburunun da Zeytun'a gönderilmesine karar verdi.
Ayr ca Dâhiliye Nezareti, seferberlik nedeniyle Zeytun'dan kald r lm kuvvet
yerine çok acil olarak ba ka kuvvet gönderilmesini Suriye ve Havalisi Umum
Komutanl ile 4. Kolordu Komutanl •na bildirdi (ATASE, BDH, Kl. 2287,
Dos. 32...12, Fh. 1...10, 1...12; Askeri Tarih f 1982: 15...17; Belgelerle Erme-
nif 1992: 175). Yap lan takibat sonucunda e k yadan Deli Usta o lu
Levon'un kendili inden teslim oldu u, me hur akalyan• n jandarmalar
taraf ndan yakaland (ATASE, BDH, Kl. 2287, Dos. 32...12, Fh. 1...14) ve
di er e k yan n peyderpey yakaland ya da teslim oldu u Halep Seyyar
Jandarma F rkas taraf ndan 4. Ordu Kumandan Zeki Pa a•ya bildirildi
(ATASE, BDH, Kl. 2287, Dos. 32...12, Fh. 1...10, 1-16). E k yadan 61'i kendi
imal ettikleri silah ve mühimmatla beraber yakalan rken 80 kadar halen
firar dayd . Ele geçirilen silahlar aras nda 29 adet martini ve gra, 612 çak-
makl , 21 çifteli tüfek, 12 mavzer tabanca ile de i ik ölçülerde birçok adi
tabanca ve ayr ca 70 kadar nakliye hayvan vard . Tutuklanan e k ya kendi-
lerini ilgilendiren her türlü belge ve kan tla birlikte Mara Mutasarr f •n n da
elik etti i depo taburuyla beraber Mara •a nakledildi (ATASE, BDH, Kl.
2287, Dos. 32...12, Fh. 1...10, 1...18, Ermeni Komitelerinin f 1983: 218).

Bu geli meler üzerine Zeytun Ermeni Marhasas Ohannes Efendi ve baz
Zeytunlular Halep Valili ine telgraf çekerek birkaç asker kaça n n cahilce
davran lar n n bütün Zeytunlulara mal edilemeyece ini ve Zeytun'da bir
ihtilal haz rl oldu u iddialar n n gerçek olmad n bildirdiler. Yerel
hükûmet yetkilileri, Zeytunlulara kendilerinin devlete ba l l klar ndan üphe
edilmedi ini, ancak seferberli in ilan edildi i u günlerde Zeytunlular n bile
itudall olmalar n n gerekti i, hükûmetin emirlerine kar gelmemeleri ve asker
firarilerinin bir an önce birliklerine teslim olmalar nbildirdi. Ayr ca bölgeye,
oradaki baz çetelerin askere gidenlere sald rmalari sebebiyle asker sevk edil-
di i, hükûmetin Zeytun•u ku atmak gibi bir amac n n olmad özelliikle vur-

güldü (DH. EM. UM.2. b: 54/20...49). Daha sonra tahkikatın genişletilmesiyle Zeytun Ermeni Marhasasına köylüye yardım ve yataklık ettiği, silahların temininde rolü olduğu ve kilisesi olmayan yerlere din görevlisi atamak suretiyle askerî uygulamalara riayet etmemesi nedeniyle tutuklanarak 6 Eylül 1914'te Divan-ı Harbiye'ye sevk edildi (Osmanlı Belgelerinde 2007: 91).

Birinci Dünya Savaşında Zeytun'un Osmanlı Devleti'nin 29...30 Ekim 1914 tarihinde resmî olarak Birinci Dünya

lerin ulaşım ebekesine saldırmak için bekledi ini, ancak silah ve cephanelerinin yetersiz olduğunu, skenderun Liman'ından kendilerine kolaylıkla silah ve cephane ulaştırılabileceğini bildirdi. Bunun üzerine Rusya, Zeytin•a Rusya'dan silah sokmanın imkânız olması ve Fransız ve İngiliz hükümetlerinin Zeytin•a skenderun üzerinden silah ve cephane sokmalarının önemi nedeniyle Paris ve Londra büyükelçilerini bu konuyla ilgilenmek üzere görevlendirdi. Büyükelçiler hiç zaman kaybetmeden İngiltere ve Fransa Dış İleri Bakanlıklar nezdinde girişimde bulunarak konunun önemini anlattılar (Beylerian 1983: 7...8, Dilan 2005: LXXVI-LXXVII, Özdemir vd. 2004: 59).

Zeytinluların Avrupalılar ile birlikteliğinde olduklarının deneyimli Osmanlı bürokratları tarafından tahmin edilmesi zor değildir. Zeytin•un eskiden beri isyankâr bir yapı olması ve Zeytinluların hükümeti tahrik ederek olaylar çıkartıp Avrupalı devletleri bu işe müdahale ettirmeye çalışmalarından dolayı elenen Halep Valisi Celal Bey, başta Halep Ermeni Marhasası olmak üzere bazı Ermeni ileri gelenlerini uyararak Zeytin•da çıkartılmaya çalışılan olayların gerçekleşmesi halinde sonuçlarının çok kötü olacağını söyledi ve ona göre hareket etmeleri konusunda onları ikaz etti. Ancak bu uyarılara men Zeytinlular bildiklerinden geri kalmadılar.

1 Mart'ta 70...80 kadar asker firarisi hükümeti basmakta ebbüsünde bulduysa da başarısız olmadılar (DH. EM. UM.2. b: 5/32, Osmanlı Belgelerinde 2007: 112...113). 2 Mart 1915 gecesi Kargalar Mahallesi'nde silah taşıyan asker kaçaklarının hükümeti basacakları söylentisini yaydılar ve böylece Müslüman halka korku salıp Ermenilerin hükümete itaat etmemelerini istediler. Hükümet, bu meydan okuma karşısında bazı tedbirler aldı ve iki Ermeni ileri geleniyle Protestan misyoner Herr Blank'ten oluşan bir komiteyi Zeytin•a gönderip bir anlaşma temin ederek çikması muhtemel çatışmaları önüne geçmek istedi. Zeytinlular, kanun kaçaklarının teslim olmaları konusunda ne gerekiyorsa yaptıklarını ancak başarısız olmadıklarını söylediler. Böylece komisyonun çalışmaları sonuca ulaşmaması (Gürün 1985: 201) üzerine Osmanlı hükümet yetkilileri Zeytinlulara, •Ya asker kaçakların teslim edersiniz ya da olacaktaki siz sorumlu olursunuz• diyerek onları suçlular teslim etmeye zorladılar (Hartunian 1968: 54). Bu gelişmeyle daha önce Zeytin•da yaşanan her olayda olduğu gibi Ermeni Marhasası Derkâr ile Belediye Reisi kaymakamla giderek olaylardan dolayı fevkalade üzüntülü olduklarını, olayların daha da büyümemesi için suçluların Zeytin'den çıkartılmaları için yardımlar hazırladıklarını bildirdiler. Fakat asker firarilerinden sadece 40 kişiyi teslim olurken asi Zeytin Ermenileri de larda barınmaya devam etti (Hartunian 1968: 54).

Öte yandan Halep Valisi, her an patlamaya hazır bir bomba olan Zeytin•a iki bölük asker gönderilmesini, ancak bu bölüklere kumanda edecek zabitanın zamana göre hareket etmeyi bilen biri olması için 4. Ordu Kumandanı'ndan

talep etmeyi kararla t rarak burada daha da ç kmas muhtemel olaylar n önüne geçmeye çal t (DH. EM. UM.2. b: 54/20- 15). Ayr ca Dâhiliye Naz r Talat Pa a ve Sadrazam Mehmet Sait Pa a'n n haz rlad tezkiye do rultusunda Halep'e ba l Mara livas n müstakil sancak hâline getirilmesine dair Padi ah iradesi 3 Mart 1915'te yürürlü e girdi (DH. D.: 222/21). Bu düzenlemeyle Ermenilerle mücadelede daha h zl hareket edilmesi amaçlanmaktayd .

Zeytun Ermenilerinin Çanakkale'de ölüm-kal m mücadelesi veren Osmanlı Devleti'nin kesin bir yenilgiye u rarak y k lmas n istemelerinin (Bryce-Toynbee 2006: 259, Ahmet Rüstem Bey 2001: 117) de etkisiyle gelen geçene yönelik saldırılar devam etti. Küçük bir jandarma müfrezesi Mara ile Zeytun arasında 30 ki ilik Zeytun Ermeni e k yas n saldırı s na u rad . Bu saldırıda alt jandarma ehit oldu. ki jandarma e li inde Zeytun'a gelmekte olan ba ka bir jandarma müfrezesi silahlar al nd ktan sonra asiler tarafından Tekke Manast r'na (Saint Mary Kilisesi) hapsedildi. Bu olay üzerine Ba kumandanlık, Ermenilerle meskûn bölgelerden geçecek olan müfrezelerin daha s k korunmalar gerekti i konusunda bir tamim yay nlad (DH. EM. UM.2. b: 68/30...1, Osmanlı Belgelerindef2007: 114...115, ATBD 1982: 97).

10 Mart 1915'te 500 asker Zeytun'a sevk edildi. Divan- Harbi Örfî te kil edilmesinden dolayı Mara Mutasarrıf Mümtaz Bey ertesi gün Zeytun'a hareket etti ve ayrıca Elbistan ile ileti imin yeniden kurulabilmesi için Zeytunlular n kesti i telgraf telleri onardı (DH. EM. UM.2. b: 54/20...12). Mümtaz Bey Zeytun'a ula t nda dü man n eline geçen silahlardan sadece dört martini ile iki dinyestere numaralar silinmi oldu u hâlde ele geçirebildi (DH. EM. UM.2. b: 54/20...10). Zeytunlular n askerden gasbetti i silahların çö u kurtar lamad (Eyicil 1999: 334). Bu gelişmeler üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Pa a, Hicaz Jandarma Alay Kumandanı Hurit Bey'i Zeytun'a gitmek üzere görevlendirerek yan na iki cebel topu ile bir piyade taburu verilmesini emretti (Eyicil 1999: 335).

Mara Mutasarrıf Mümtaz Bey, Zeytun'a ula t ktan sonra yapt incelemelerde, Zeytun'daki olayların gidi at n n alt ay önceki kar klılarla k yaslanamayacak kadar farklı geli tti ini, alt ay önceki olayların kendili inden ç k m adı bir vaka oldu u halde imdiki olayların önceden planlanm ve siyasi içerikli oldu unu tespit etti. Hâl böyle olunca hükûmetin daha temkinli hareket etmesi gerekti ini ve önlemlerin kati ve caydırıc olmasının önemini bildirdi. Konunun ciddiyetinin fark nda olan Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Pa a, Zeytunlu Ermenilerin Haçın ve Dört yol Ermenileri ile i birli i yapmalar n n önüne geçmek için buralarda da bir Nizamiye Taburu görevlendirdi (DH. EM. UM.2. b: 54/20...7). Zeytun'da bulunan Ermeni temsilcileri de Ermeni Patrikhanesi'ne olayların gidi at hakk nda bilgi vermekteydi. Ermeni

Marhasas Haçador ve Katolik Marhasas Akrebyan• n Patrikhane•ye bildirdi-
ine göre firarilerle asker aras nda ya anan çat malarda ahali askerle birlikte
hareket etmekteydi (DH. EM. UM.2. b: 54/20...34).

Olaylar Mara Mutasarrıf Mümtaz Bey Zeytun•da iken de devam etti. 12
Mart gecesi e k yan n devriye gezen jandarma üzerine ate açmas sonucun-
da biri asker iki ki i öldü, üç ki i yaralan rken e k yadan da iki ki i öldü (DH.
EM. UM.2. b: 68/31, Osmanlı Belgelerindef2007: 115...116).

Hur it Pa a, 21 Mart 1915•te Zeytun•a ula t . Ancak toplar ve askerin tama-
m henüz gelmedi i için harekâta ba lanamad (DH. EM. UM.2. b: 54/20...8).
Beklenen kuvvetler 22 Mart•ta Zeytun•a ula t . Öte yandan Zeytun Ermenile-
rinin Haçın ve Dört Yol Ermenileriyle ba lant s n kesecek olan tabur 24
Mart•ta görev yerinde olaca ndan harekât n 24 Mart gecesi ba lat lmas
kararla t r ld (DH. EM. UM.2. b: 54/20...36). 24 Mart gecesi Zeytun•a hâkim
üç tepeyi bir bölük askerle tutan Osmanlı askeri, sabah saat 1•de Tekke Ma-
nast r ile manast r n çevresindeki yakla k 20 evi üç bölük askerle ku att .
Önce iki cebel topu ve daha sonra bir de mandall top ile ad geçen yerler
bombardmana tutularak gedikler aç ld . Buna ra men söz konusu Manast r
gayet müstahkem oldu undan burada bulunan asiler, daha önce açm ol-
duklar mazgallardan ate e devam ettiler. Üstelik aral ks z ate etmeleri cep-
hanelerinin ne kadar çok oldu unu göstermekteydi. Bu haz r l k kar s nda
a ran Osmanlı askerleri gerekli tertibat alabilmek için ate e ara verdiler.
E k ya say s n n 500...600 civar nda oldu u tahmin edilmekteydi. Bu ilk kar -
la ma s ras nda alt Osmanlı askeri ehit oldu, 12•si hafif olmak üzere 26•s
da yaraland . ehit dü en askerler aras nda Mara Jandarma Tabur Kumandan-
dan Binba Süleyman•da vard (DH. EM. UM.2. b: 54/20...34). Binba
Süleyman Bey, manast ra hücum edildi i s rada askeri te vik etmek amac yla
en önde hücum etmi ve yukarıdan at lan kur unla ehit edilmi tir. 24/25
Mart gecesi boyunca süren çat malarda toplam dokuz asker ehit dü tü,
27•si de yaraland . E k yadan 32 ki i ölürlen geri kalan karanlıkta istifade
ederek kaçt . Sabah manast ra girildi i s rada be e k ya manast r ate e ver-
mi lerse de yakalanarak öldürülmü lerdir (DH. EM. UM.2. b: 54/20...16).

Askerler k sa sürede Zeytun•da hâkimiyet kurdular ve 25 Mart günü herhangi
bir olay meydana gelmedi (DH. EM. UM.2. b: 54/20...37). Kasaban n tüm
giri lerine asker yerle tirilerek suçlular n kasaba d na kaçmalar engellendi.
Seyyar jandarma taburuna mensup 200 kadar asker görevlendirilerek zabit-
lerle birlikte kasabadaki tüm evler arandı . Bu s rada meydana gelen kar k-
l klarda be i yaralanm olan 25 üpheli yakaland . Yap lan aramalarda çok
say da tüfek, tabanca, kama, b çak, bir miktar barut, iki cemiyet mührü,
birçok foto raf ve niteli i henüz belirlenemeyen çok say da evrak ele geçiril-
di. Kasaban n güvenli ini temin etmek amac yla stratejik yerlerde olan baz

evlere asker yerleştirildi. Asker firarilerini sakladığı ünlü bazı kişiler firarileri teslim etmeleri konusunda uyarıldılar. Bu arada Zeytun halkının büyük kısmının Zeytun'u terk ettiği gözlemlendi (DH. EM. UM.2. b: 54/20...17).

Zeytun'da yapılan takibat ve gösterilen kararlılık sayesinde askerden kaçanların sayısı nda önemli bir azalma oldu. Maraş'tan içinden 300 kişiyi askere almaya üzere askerlik subelerine başvurdu ve Zeytun ile Elbistan taraflarındaki asker firarileri hızla yakalanmaya başlandı (ATASE, BDH, KI.2287, Dos.32...12, Fh.1...32,33). Bu karışıklıklardan çevre illerde meydana gelen hem Müslüman hem de Ermeniler tedirgin oldu. Nitekim Antep'te Müslüman mahallelerinde oturan Ermeniler gece karanlıktan faydalanarak Ermeni mahallelerine taşınmaya başladılar. Bunda tedirginliğin yanı sıra Ermeni vatandaşların bir araya gelip güçlü olmak ve birlikte hareket etmek arzusu da etkilidir. Bunun üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa bir genelge yayınladı. Buna göre; Zeytun'daki harekâtın asker firarileriyle kanunlara uymayanlara karşı yapıldığı, Ermeni vatandaşların büyük kısmının vatana ve devlete bağlılıklarından ümitsiz edilmediği, bu yüzden diğer vatandaşların Ermenilere yönelik hiçbir hareket yapmamaları uyarısında bulundu. Genelgeyle memleketin sükun ve asayişini bozanların cezasının devletin vereceği, vatandaşların bu işe müdahale etmemelerinin önemi vurgulanarak bu emre uymayanlara ağır cezalar verileceği ifade edildi ve konuyla ilgili olarak çeşitli düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemelere göre; hiçbir Ermeni'nin yer değiştirmesine izin verilmemesi ve daha önceden yer değiştirenlerin eski mahallerine dönmesi, ahalinin can, mal ve namus güvenliğinin temin edilmesi ve ihtilalci olsun olmasın Ermeni vatandaşlara saldıran Müslümanlar olursa derhal cezalandırılmasına kararlandırıldı (Arşiv Belgeleriyle 2008: 3, Osmanlı Belgelerinde 2007: 120...121):

29 Mart 1915'te hükümetin kararlı tutumunu gören asker firarilerinden 130'u daha kendiliğinden teslim olurken beş zanlı askerler tarafından tevkif edildi ve bunlardan 45'i Maraş'a gönderildi (DH. EM. UM.2. b: 54/20...19). Maraş'a gönderilenler arasında Zeytun Belediye Başkanı Nazaret Çavuşu da vardı (Hartunian 1968: 55). Tutuklanılardan Melkon ifadesinde; komitenin kendilerini, İngilizlerin skenderun'a asker çıkardıkları söyleyip İngilizlere destek olmak için isyan çıkarmak suretiyle orduya asker katılmayı engellemek ve devleti Zeytun'da meşgul etmekle görevlendirdiğini söyledi (Parmaksızlıoğlu 1981: 79...80).

Maraş'a gönderilen zanzaların Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanmalarına karar verildi ve yargılamalara Nisan ayının başında başlandı.

Maraş Divan-ı Harbi Örfisi bir taraftan da Ermenilerin Maraş'ta örgütlenmelerine karşı mücadele başlattı. Buna göre Maraş'ta bulunan Barigor Ziraganz adlı Ermeni örgütü tarafından Adana ve Halep'teki halka ziraat eğitimini amacıyla gönderilen Gazaros Polat isimli kişinin Paris'te ziraat eğitimini aldı ve Taşnaksutyun Cemiyeti'nin üyesi olduğu Zeytun, Kozan, Adana'da bulun-

du u ve 30 Haziran 1914 tarihinde Dörtyol üzerinden Mara a gelerek burada ikamet etmeye başlad ınla İd . Mara Protestan ruhanî lideri Badayl Harun Efendi, Alman Mektebi Muallimi A ya Efendi, muallim Paçac yan Artin Efendi, Mekteb-i İdadî Frans

İtilaf Devletleri Osmanlı ordusunu yenilemek için Osmanlı halklarını isyana teşvik etti. İngilizlerin Kanal harekâtının devam ettirilmesi sırasında Araplar isyanı ettirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat Ermeniler isyanı çıkarmak için gönüllüydü. Çünkü Osmanlı Devleti yıkılırsa baskınlar içinde edebileceklerine inanıyorlardı.

Harbiye Nezareti Osmanlı Devleti'nin birçok cephede savaşması ve askerden kaçmalar nedeniyle asker sıkıntısına sebebiyle 1879'dan beri Zeytin'de bulunan askerî bölük ordu komutanı tarafından cepheye sevk edilerek Zeytin'un güvenliğini sağlayan seyyar jandarma tarafından silanması kararı verdi. Zeytin'deki askerî birliğini kaldırması isyan etme planları yapan Ermenilerin cesaretini artırdı. Çünkü seyyar jandarma kuvvetleri asker kaçaklarının katliamıyla gücünü iyice artıran Zeytin Ermenileriyle baş edecek kadar güçlü deildi. Üstelik Ermenilerin isyan çıkarmasının ardından cephelerdeki askerlerin bir bölümünün Zeytin'a kaydırılması zarureti ortaya çıkmıştı, bu da cephelerde görevli asker sayısının azalmasına sebep oluyordu. Dolayısıyla devletin çok sayıda cephede savaşması ve asker sıkıntısına çekilmesi nedeniyle sonuçlarının ne olacağı hesaplanmadan alınan kararlar ordunun gereksiz yere uyarılmak zorunda kalması sonucunu beraberinde getirmiyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun en önemli problemlerinden biri asker kaçaklarıydı. Ermeni asker kaçakları daha çok Bitlis ve Zeytin'a kaçmaktaydı. Zeytin'un asker kaçaklarının toplandığı bir merkez haline gelmesiyle Zeytinlu Ermenilerin silâhlı gücü iyice arttı. Ermenilerin çevredeki Müslüman köylere baskınlar yapıp yoldan gelip geçenleri katli ve gasbetmeye başlamasıyla Zeytin'a harekât yapılmaması mecburiyet kazandı. 1914 yılının yaz sonlarında yapılan harekâtle asker kaçaklarının bir bölümü yakalandıysa da olayların elebaşı olan Zeytin ekşiyası kaçmayı başardı.

Zeytin Ermenileri Çanakkale Savaşları'nın devam ettirdiği Mart 1915'te eylemlerini yeniden başlattı. Ermenilerin orduya cephaneye taşıyan askerlerin bir kısmını öldürüp bir kısmını esir almaları üzerine Zeytin'a takviye kuvvetler gönderildi. Bu, cepheye olması gereken askerlerin içeride meşgul edilmesi anlamına geliyordu. Yapılan harekât sonucunda Zeytinlu asiler yakalanamadı. Ancak bu harekât asker kaçakları üzerinde etkili oldu. Asker kaçakları orduya geri dönmeye başladılar. Böylece harekâtın amaçlarından birine ulaşılmış oldu.

Açıklamalar

1. Kaçaznuni'nin bu görüşlerini dile getirdiği 1923 Parti Konferansı Raporu'na dair daha ayrıntılı bilgi için bk. (Kaçaznuni 2005) Ayrıca Osmanlı tebası Hristiyan azınlığın Birinci Dünya Savaşı'nda düman devletlerle ilişkileri için bk. Sonyel 2001a: 691.

2. ttihat ve Terakki Partisi'nin, Ta naklar n 1914 yaz nda Erzurum'da yapt klar toplant ya Bahaddin akir, Ömer Naci ve Hilmi Bey'lerden olu an bir heyet gön-dererek Erzurum, Van ve Bitlis eyaletlerinin de oldu u toraklarda özerk bir Erme-nistan kurulmas n teklif ettikleri hakk nda bk. (Hovannisian 1967: 41...42). Ayr ca bu konudaki tart malar için bk. Gürün 1985: 194...197.
3. Bu plan n Kilikya Ermenilerine faydas olmad , hatta onlar yar yolda b rakt görü leri için bkz (Walker 1990: 204; Sonyel 2001b: 97).
4. Erden'e göre bu isyan Araplar n de Mekke Emiri erif Hüseyin'in isyan yd ve ngiliz ajanlar taraf ndan ngiliz alt n , ngiliz bu day ve pirinçleriyle elde edilen Çöl Araplar n n yard m yd . 2006: 68...69.
5. Bu ki iler aras nda Çolakyar Aram ve Mesrop lider konumundayd Bk. Hartu-nian 1968: 54
6. Mesela yol in aatlar nda görevli baz mühendisler ayr l kç faaliyetlere giri erek Ta naklarla irtibat kurdular. Mara l olup stanbul Mühendis Mektebi'nden mezun olduktan sonra Ankara-Sivas hatt in aat nda istihdam edilen Nazaret erbetçi-yan' n Ta naksutyun Komitesi'nin üyesi oldu unun ortaya ç kmas yla yap lan ara t rmada erbetçiyan' n maiyetindeki Ermenilerle ve askerî doktor Hristo ile devlet aleyhine faaliyetlerde bulundu u belirlenmi tir. Bk. Mutlu 2007: 146.
7. Baz kaynaklar Zeytunlular n bu isyan , devletin Ermeni rk n imha için sava bahane edece ini sezdiklerinden ç kard klar n iddia ederler. Bk. Bryce- Toynbee 2006: 243.
8. Bogos Nubar Pa a, ayn zamanda Frans zlarla da temas hâlindeydi. Frans z D i leri Bakan 1916 y l sonlar nda Bogos Nubar Pa a'dan kurulacak Do u lejyonu için Suri-yeli ve Ermenilerden gönüllü toplamas n isteyerek bunun kar l nda sava tan sonra Fransa'n n pay na dü ecek olan Kilikya'n n Ermenilere verilece ini vaat edecektir. Pa-a bakana cevaben yazd mektubunda •Ermenistan' n kaderi müttefik devletlerin elindedir. Bana yap lan bir davete büyük bir evk ve arzu ile kar l k veriyorum, çünkü ben cumhuriyetten, zaferden sonra milli isteklerimizin tam ve kesin olarak sonuçlana-ca konusunda söz alm bulunmaktay m f'Z ifadelerini kullanacakt r. Daha ayr nt l bilgi için bk. Uras 1987: 630. Kilikya'n n Ermenilere verilmesi için Akdeniz'e inmeye çal an Rusya'n n gayretleri konusunda bk. Bayur 1983: 25...30.
9. Nitekim Mart ay nda Zeytun'da ya anan isyan hareketi sonras nda tutuklanan ki ilerden baz lar n ev ve üzerlerinde yap lan aramalar sonucunda Bogos Nubar Pa a ile haberle tikleri hatta Nubar Pa a'n n Çak r o lu Bedros'a kendilerini koru-yup kollad klar na dair mektup gönderdi i, Bedros'un da o lu Vartuvar'la beraber bu mektuplar halk n duyaca ekilde yay mlad belirlenmi tir. Ayr nt l bilgi için bk. Ar iv Belgelerinde f2008: 40, 83, 87.
10. Zeytun Ermeni Marhasas Ohannes Efendi'nin Divan- Harb'e sevk edilme i lem-lerinin ba lat ld hakk nda bk. (DH. EUM, 2. b, 68/20); ayr ca bk. Osmanl Bel-gelerinde f2007: 91.
11. Bu say n n 3000 oldu u yönünde iddialar için bk. Hartunian, s.54; 5000 oldu u iddialar için bk. Kerr 1973: 17.
12. ehit dü en Osmanl askeri say sn n 300 oldu u iddias için bk. Bryce- Toynbee 2006: 267.
13. Ba ka bir belgede ölen e k ya say s 37 olarak verilirken 100'ünün de yaraland bilgisi yer almaktad r. Bk. (ATASE, BDH, Kl. 2287, Dos.32...12, Fh.1...32,33).

Ölen asker say s n n 200...300 oldu u ve olaylar n sebebinin askerlerin evleri aramasndan kaynakland hakk nda bk. (Kerr 1973: 16...17). Zeytun'da ya anan bu olaylara hiç yer vermeksizin jandarmalar rErmeni kad nlar n rahats z etti i ve buna kar ç kan 32 Ermeni gencinin manast ra s nd iddialar için bk. Tu lac 2004: 661.

14. Ayr ca M s r'da bulunan Bogos Nubar Pa'n n tar msal faaliyetleri için bk. Tu lac 2004: 684.

Kaynaklar

1. Ar iv Belgeleri

a) Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Belgeleri (BOA)

Hariciye Siyasî K s m Evrak (HR. SYS.), 119/16; 84/18.

Dâhiliye Nezareti darî K s m Belgeleri (DH. D.), 222/21.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2. ube, 5/32; 9/78; 54/20-7; 54/20-8; 54/20-10; 54/20-12; 54/20-13; 54/20-14; 54/20-15; 54/20-16; 54/20-17; 54/20-19; 54/20-30; 54/20-31; 54/20-34; 54/20-36; 54/20-37; 54/20-47; 54/20-48; 54/20-49; 68/11; 68/20; 68/30-1; 68/31.

Meclis-i Vükela Mazbatalar (MV), 173/2.

b) Genelkurmay Ba kanlık Askerî Tarih Stratejik Etüt Ba kanlık Ar ivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Katalo u (BDH), Klasör Numaras (Kl.):2287, Dosya Numaras (Dos.):32...12, Fhrist (Fh.):1,2,3,6,8, 1-10, 1-12, 1-14, 1-16, 1-18, 1-32, 1-33; Kl.2291, Dos.24-27, Fh.6.

2. Ara tırma ve Tetkik Eserler

Ar iv Belgelerinde Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 (2008). C. VIII. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik Etüt Ba kanlık Askerî Tarih Yay.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (1982). 81. 15...17.

Avagyan, Arsen (2005). *tihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Siyasi Partileri Aras ndaki li kiler*. çev. L. Denisenko. *Ermeniler ve tihat ve Terakki birli inden Çat maya*, stanbul: Aras Yay.

Bayur, Yusuf Hikmet (1983). *Türk nk lâb Tarihi*. C. III. Ankara: TTK Yay.

Belgelerle Ermeni Sorunu (1992). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik Etüt Ba kanlık Askerî Tarih Yay.

Beylerian, Arthur (1983). *Les Grandes Pu ssances, L'empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises(1914-1918)*. Préface de Jean-Baptiste Duroselle. Paris: Publications de la Sorbonne.

Bildirici, Yusuf Ziya (1999). *Adana'da Ermenilerin Yapt Katliamlar ve Frans z-Ermeni birli i*. Ankara: Köksav Yay.

Bryce, James-Toynbee, Arnold (2006). *Osmanlı mparatorlu u'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915- 1916*. çev. Tuygan, Attila ve Jülide De irmenciler. C. 2. stanbul: Pencere Yay.

Cemal Pa a (1996). *Hat rât*. Haz. Metin Mart . stanbul: Arma Yay.

- Dilan, Hasan (2005). *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olaylar*. C. I, Ankara: TTK Yay.
- Erden, Ali Fuat (2006). *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*. Haz. Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye Bankası Yay.
- Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı Hıtalıyyesi (1983). Haz. H. Erdoğan Cengiz. Ankara: Bakanlık Basımevi.
- Eyicil, Ahmet (1999). *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: Gün Yay.
- Gürün, Kamuran (1985). *Ermeni Dosyası*. Ankara: TTK Yay.
- Hartunian, Abraham H. (1968). *Neither to Laugh nor to Weep a Memoir of the Armenian Genocide*. translated from the original Armenian manuscripts by Hartunian. Vartan. Boston: Beacon Press.
- Hovannisian, Richard G. (1967). *Armenia on the Road to Independence 1918*. Berkeley: University of California Press.
- Kaçaznuni, Ovannes (2005). *Tanık Partisi'nin Yapacağı Bir şey Yok*. çev. A. Acalolu. İstanbul: Kaynak Yay.
- Keiler, Barbara Jean (1969). *The United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate*. PHD thesis: California State College at Fullerton.
- Kerr, Stanley E. (1973). *The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief 1919-1922*. Albany: State University of New York Press.
- Kurat, Yulu Tekin (1985). •Doğru Anadolu'da Ermeni Sorunu(1900...1920)• *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*. 227...242.
- Mutlu, Cengiz (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları 1914-1918*. İstanbul: IQ Yay.
- Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve Skân (1878-1920)* (2007). Ankara: Bakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.
- Özdemir, Hikmet vd. (2004). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. Ankara: TTK Yay.
- Parmaksızlı, İsmet (1981). *Ermeni Komitelerinin Hıtalı Hareketleri ve Besledikleri Emeller*. Ankara: DS Basım.
- Pomiankowski, Joseph (2003). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 1. Dünya Savaşı*. çev. Kemal Turan. İstanbul: Kayhan Yay.
- Sonyel, Salahi (2001a). •Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemi• *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*. C. II.38. 687...691.
- Sonyel, Salahi (2001b). *The Great War and the Tragedy of Anatolia*. Ankara: TTK Yay.
- Süslü, Azmi (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*. Ankara: Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Yay.
- Talat Paşa'nın Anıları* (2003). Haz. Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye Bankası Yay.
- Tuğlacı, Pars (2004). *Tarih Boyunca Batı Ermenileri* C. 3. İstanbul: Pars Yay.
- Uras, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yay.
- Walker, Christopher J. (1990). *Armenia The Survival of a Nation*. New York: St Martin's Press.

The Relations between Entente States and Ottoman Armenians during First World War and the 1914/1915 Zeitun Rebellions

Nejla Günay *

Abstract: After the beginning of the First World War, the Ottoman state declared mobilization, but various Armenian communities, and especially the Zeitun Armenians, did not obey these orders. While certain Armenians who had previously joined the army escaped from their military duties, others served the Russian army against the Ottomans. The Zeitun Armenians started rebellion against the Ottomans both before and during the war, thinking that they could win their independence once the Entente States won the war. They therefore forced some sections of the Ottoman army to struggle with inner security, keeping them away from the fighting front. In this study, the relations between Zeitun Armenians and Entente States, and the causes and effects of their rebellions will be investigated.

Key Words: World War I, Zeitun, Russia, England, Armenians.

*Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of History / ANKARA
ngunay@gazi.edu.tr

Отношения государств Антанты с армянами Османской империи во время первой мировой войны и Зейтунские восстания 1914-1915 гг.

Негла Гюнай*

Резюме: Некоторые армяне, в первую очередь зейтунские армяне не подчинились приказу о мобилизации, объявленной Османским государством по поводу начала Первой мировой войны. Тогда, как часть мобилизованных армян бежала из османской армии, часть их них перешла на сторону русской армии и воевала в составе передового отряда против османского государства. Зейтунские армяне, надеясь получить независимость в случае победы стран Антанты, подняли восстание против османов до и во время войны. Таким образом, часть воевавшей османской армии была снята с передовой фронта для поддержания безопасности внутри страны. В данной статье рассматриваются отношения зейтунских армян с государствами Антанты и как результат этого причины и последствия армянских восстаний.

Ключевые Слова: Первая мировая война, Зейтун, Россия, Англия, армяне.

* Университет Гази, педагогический факультет, кафедра истории / Анкара
ngunay@gazi.edu.tr